

EN PRATSOM GAMMEL GUBBE
MED SANS FOR LIVET?
TEMA OG NORM I KJELL ASKILDSSENS "THOMAS F'S
SISTE NEDTEGNELSER TIL ALMENHETEN"

Bjørn Inge Andersen, Sigrun Bones, Anniken Greve,
Ingvild Mathiesen Rosenlund, Maja Sojtaric

Kjell Askildsen er en forfatter som ikke har gjort det til sitt varemerke å skape markante personligheter. Novellene hans huskes oftest for situasjonene de beskriver, og gjerne også for livsfølelsen de formidler, heller enn for karakterene. Et klart unntak fra denne regelen er Thomas F i "Thomas Fs siste nedtegnelser til almenheten"¹ (heretter kalt "Thomas Fs siste nedtegnelser"): Han er en utpreget minneverdig karakter. At han skiller seg fra de fleste av sine brødre i det askildsenske fiksjonsunivers blir markert av Askildsen selv. I et intervju med Alf van der Hagen karakteriserer han denne novellens hovedperson ikke som markant, men som klokere enn de fleste andre menneskene han har skapt:

Disse menneskene som jeg skaper (...) det er ikke kloke mennesker, det er ikke mennesker med stor livserfaring. Du kan godt si at det fins unntak fra dette, for eksempel når det gjelder Thomas F. Han er etter min mening en klok gammel gubbe.²

I en relativt nylig publisert analyse av denne novellen, går Harald Bache-Wiig (heretter HB-W) langt i å identifisere Thomas F med Askildsen.³ Thomas F er som Askildsen forfatter, og som forfatter er Askildsen kjent for å være en mann av få ord. Thomas F gir også uttrykk for at han

¹ Først utgitt i *Thomas Fs siste nedtegnelser til almenheten*, Aschehoug, Oslo 1983. Benyttet utgave: *En plutselig frigjørende tanke. Utovalgte noveller*, Aschehoug, Oslo 1987.

² Alf van der Hagen: *Dialoger. Samtaler med ti norske forfattere*, Oktober, Oslo 1982, s. 30

³ Harald Bache-Wiig: "Thomas F - en klok gammel gubbe?" Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift 1/01, Universitetsforlaget, Oslo

verdsetter ordknapphet. På dette grunnlaget antar HB-W at det er et visst sammenfall mellom karakter og forfatter. Men hvis det er et slikt sammenfall, står samtidig tekstens litteraritet på spill, skal vi tro HB-W. Ifølge en definisjon av litterariteten som han har hentet fra Horace Engdahl hviler denne på at vi ikke har å gjøre med en direkte meddelelse til forfatterens samtid å gjøre. Dersom fortelleren er forfatterens talerør, har vi nettopp en slik direkte meddelelse.⁴

Hvorvidt dette er et klokt valg av litteraritetskriterium, er et spørsmål vi skal la ligge. Det interessante for oss er den bruken HB-W gjør av denne bestemmelsen av det særskilt litterære i analysen av novellen. Han foreslår at vi med utgangspunkt i identifikasjonen av Thomas F med forfatteren kan vende motsigelser i hovedpersonens livsholdning og praksis mot Askildsen selv.

I novellen om Thomas F setter Askildsen kanskje mye av seg selv på spill, med den interessante implikasjon at de inkonsekvenser, motstridende impulser som akkurat denne novellen åpner for, også åpner for en viss motsigelse av de forutsetninger Askildsen mener kunst og liv kan og bør bygges på.⁵

Lesestrategien til HB-W går ut på å lese fram disse inkonsekvensene i Thomas F, og dermed får han novellen til å motsi Askildsen. Fordi han har gjort det særskilt litterære avhengig av at teksten ikke taler direkte til sin samtid med fortelleren som forfatterens talerør, kan han på denne måten likevel redde teksten som litteratur.

Vår lesning av "Thomas Fs siste nedtegnelser" vil slutte seg til HB-Ws analyse på noen punkter. Som ham mener vi at det ikke er sammenfall mellom Thomas Fs proklamerte holdning til tilværelsen og tekstens norm. Vi er også enige i at metaaspektet er viktig i novellen.

⁴ "Men dermed står vi også overfor et problem. Er Thomas F å oppfatte som et talerør for Askildsen? Har vi å gjøre med en tekst som vil kommunisere en bestemt mening, en livsoppfatning og livsholdning som sammenfaller med fortellerens? I så fall er denne teksten ikke strengt litterær slik en Horace Engdahl definerer litterariteten. Den retter seg ikke til hin ubestemte enkelte, men nettopp til en bestemt "almenhet" her og nå slik tittelen foregir." op. cit. s. 61

⁵ ibid. s. 61

Men begge disse poengene kan artikuleres og komme til sin rett uten at vi går omveien om å identifisere Thomas F med forfatteren. Utfordringen for lesningen av Askildsens novelle er slik vi ser det å ta hensyn til alle de faktorene i teksten som er med på å bestemme dens tema og norm, og å finne ut mer presist hvilken rolle metaaspektet spiller i bestemmelsen av disse.

I HB-Ws framstilling er bruken av bilder og symboler skjøvet i forgrunnen, fordi Askildsen selv, i det omtalte intervjuet med van der Hagen gir uttrykk for at det ikke – såvidt han vet – finnes symboler i tekstene hans. Påvisningen av bilder og symboler i "Thomas Fs siste nedtegnelser" er H B-Ws grunnlag for å hevde en intern motsigelse mellom Thomas F og Askildsen. Men denne bildeproblematikken er ikke bragt opp av Thomas F, den er det utelukkende Askildsen som har bragt på bane. Når HB-W lar seg styre av denne problemstillingen, er det fordi han forutsetter identifiseringen mellom Thomas F og Kjell Askildsen. Dette mener vi er en dårlig fundert identifisering, og den gir en for ensidig innfallsvinkel til Thomas F som (litterær) person og til "Thomas Fs siste nedtegnelser" som tekst. Vår egen analyse sikter mot å gi en mer fullstendig karakteranalyse. Den vil omfatte både beskaffenhets-, relasjons- og prosjektver dianalyse. Siden tekstens måte å snakke på i dette tilfellet også er hovedpersonens måte å snakke på, vil dessuten en del av karakteranalysen ta form av en stilanalyse. Vi vil imidlertid også bry oss om metaaspektet som HB-W har oppmerksomheten rettet mot: Vi vil måle tekstens snakkemåte opp mot det stilidealet Thomas F selv forfekter. Vi vil også prøve å gi mening til metaaspektet i teksten ut fra det vi regner for å være det overordnede temaet i novellen: livet som verdi.

En novelle eller ti episoder?

I "Thomas Fs siste nedtegnelser" er Thomas F ikke bare hovedperson, men også bærer av fortellerstemmen. Thomas er en eldre, belest og klok mann. Han bor alene i en byleilighet, og lever et ensomt liv. Novellen skildrer en i utgangspunktet begivenhetsløs hverdag, der Thomas' verden er begrenset til leiligheten og dens umiddelbare nærhet.

Novellen er delt i ti deler, og i hver del forteller Thomas F om et møte eller en hendelse han har opplevd. De menneskene Thomas F

forteller om i de forskjellige, delene står i ulik relasjon til ham. Noen av delene tar for seg møter med den nære familie; broren, sønnen Carl og datteren Maria. Andre tar for seg møter med utenforstående som på forskjellige måter har noe med Thomas F å gjøre; fru M og gårdeieren. I tre av delene forteller Thomas om opplevelser med mer anonyme menneskemasser; på kaféen, oppløpet i gata og hos barbereren. I tillegg er det en restkategori bestående av ekskollegaen Felix og loddselgeren Thomas. Vi vet ikke om Felix bare er en tidligere kollega, eller også en tidligere venn, eller om de to aldri har hatt noe videre kontakt. Den unge loddselgeren Thomas på sin side er i utgangspunktet en vilt fremmed, men Thomas F har også en ide om at det kan være oldebarnet hans.

Det er to tidsplan i novellen: ett nåtidsplan (med samtidig forteller) og ett fortidsplan (med etterstilt forteller). Nåtidsplanet fungerer som en ramme for episodene som er lagt til fortiden, for såvidt som selve skrivehandlingen er del av det Thomas F sysler med på nåtidsplanet. Serien av episoder eller korte fortellinger er alle analeptiske i forhold til dette nåtidsplanet. Men det er verd å merke seg at nåtidsplanet også har utstrekning i tid, og det er trolig at flere av episodene som blir fortalt i tilbakeblikk likevel befinner seg godt innenfor tidsrommet som skrivehandlingen totalt sett utspiller seg innenfor. Med andre ord: Den siste retrospektive episoden, møtet med den loddselgende Thomas, finner sted senere enn nedskrivningstidspunktet for den første episoden. Det er altså en historieutvikling både på nåtidsplanet og på fortidsplanet, og disse to tidsplanene overlapper hverandre etterhvert som narrativen skrider fram.

Nedskrivningstidspunktet er ikke det samme for alle episodene. Med andre ord har vi her et eksempel på innskutt narrasjon, selv om dette ikke er markert på dagbokmanér, med datoangivelser etc. Det innskutte ved narrasjonen er (om enn svakt) markert i tittelen med flertallsformen "nedtegnelser". Kanskje vi skal betrakte hver liten del som resultatet av én skrivehandling, én nedtegnelse.

Dermed er det allerede fastslått at det ikke er den fjerne fortiden, men heller den relativt nære fortiden Thomas Fs siste nedtegnelser dreier rundt, det vil si tiden etter at alderdommen har satt inn. Men utover det er det vanskelig å si noe veldig presist om den temporale plasseringen til de ulike episodene, om de er fremstilt i samme rekkefølge som de har

funnet sted, eller om de er kastet om på i framstillingen. Tidsangivelsene er bevisst upresise: "En sommer en dag det ikke regnet" (s. 189), "En dag for lenge siden" (s.185) Det fins et par elementer i historiene som fungerer tidsskillende og tidsorienterende: Det ødelagte gelenderet er ett slik. Men disse markørene bidrar ikke til å endre det generelle bildet av at hendelsenes kronologi er uklar.

Hva skaper sammenheng i teksten? Er den en fasttømret helhet, eller bør vi betrakte den som en løs sammenkjeding av ti mindre fortellinger? Personinventaret, med unntak av Thomas selv, er forskjellig fra del til del. Fortellingen har en nærmest episodisk struktur, noe som indikerer at teksten strengt tatt ikke utgjør noen helhet med en indre sammenheng mellom delene. HB-W skriver at det likevel går an "å påvise en sammenheng som følger vår forventning til episk komposisjon: at den skal ha en hovedkonflikt, at det skal ha stigning, gjerne klimaks, og, hvis det er en riktig novelle, gjerne et overraskende vendepunkt til sist."⁶ Vi har vanskelig for å finne belegg for påstanden om en slik episk komposisjon i teksten. Det faktum at kronologien er uklar underbygger ikke Bache-Wiigs påstand om dramatisk kurve i plotforløpet, og hvis han hadde rett i at den er organisert rundt en hovedkonflikt, skulle en forventet et mer stabilt karakterinventar.

Likevel mener vi at de ti delene som i "Thomas Fs siste nedtegnelser" utgjør en tekstlig helhet. Det viktigste sammenbindende elementet i novellen er slik vi ser det den bevegelsen som finner sted innenfor rammefortellingen på nåtidsplanet, en bevegelse som kan karakteriseres som Thomas Fs gradvise framrykking mot døden. Det fins en utvikling i Thomas som person som foregår parallelt med at han stadig nærmer seg døden. På nåtidsplanet kan vi altså avlese en fallkurve for Thomas. Denne fallkurven er av stor betydning for teksten, ikke bare fordi den fungerer sammenbindende, men også på tema- og normnivå. Dette vil vi komme tilbake til.

I tillegg til utviklingen på nåtidsplanet er det flere motiver som fungerer sammenhengsskapende i teksten. Sjakk er kanskje det viktigste av disse. Det står sentralt i den innledende delen, der hovedhandlingen nettopp er at Thomas F og broren møtes over et sjakkparti. Sjakkmotiver

⁶ Bache-Wiig, s. 62

dukker opp igjen i siste del. I andre del spiller relikviemotivet en viktig rolle, også dette dukker opp igjen i siste del. Et siste sammenbindende og gjennomgående motiv er det erotiske, som dukker opp i ulike former og sammenhenger. Ingen av disse motivene er bærere av den samme verdien hele veien. Den verdimeslige omsnuingen og ambivalensen knyttet til disse motivene vil vi også komme tilbake til. Foreløpig er hovedpoenget vårt at det ikke er mulig å se hvilke roller disse motivene spiller i teksten med mindre vi betrakter alle de ti delene som deler av et hele.

Hvorfor er Thomas F så ensom?

Hva er Thomas Fs prosjekt? Knyttet til novellens ramme er prosjektet å skrive de "siste nedtegnelser til almenheten", men også å reflektere over livet. På handlingsplanet i analepsene synes Thomas' prosjekt å være knyttet til kommunikasjon og forsøk på kontaktetablering. Kontaktforsøkene foregår i hovedsak gjennom møter. Det varierer i hvor stor grad disse møtene er villete og planlagte fra Thomas' side. Han oppsøker helt bevisst og med bevisste mål både broren, kaféen og barberen. På kaféen forsøker han å oppnå kontakt ved å "miste" lommeboken sin på gulvet for å få noen til å si noe til ham, og til barberen går han en gang han føler seg "spesielt ensom" (s. 203). Møtene med sønnen Carl og gutten Thomas er ufrivillige fra Thomas Fs side, han blir overraskende oppsøkt av dem. I den tredje og den femte episoden skjer møtene med henholdsvis Felix Storm og datteren Maria tilfeldig ute på gaten, og overraskelsesmomentet betones også her: "Og så sannelig, på det andre fortauet stod gamle lektor Storm" (s. 190). Om møtet med Maria heter det: "En høst traff jeg overraskende min datter Maria på fortauet utenfor urmakeren, hun var blitt tynnere, men jeg kjente henne lett igjen." (s. 193)

Møtene med fru M. og gårdeieren er styrt av et behov eller en nødvendighet. I fru M.s tilfelle roper Thomas på henne for å få hjelp etter et fall, i gårdeierens tilfelle skjer møtet i forbindelse med praktiske forhold: Husleien skal økes og trappegelenderet er i ustand. Men uansett hva som motiverer møtet og hvorvidt de er planlagte eller uventete, så avdekker de en drift i Thomas F mot sosiale situasjoner. Dette kommer svakt fram i noen deler, som i det mislykte møtet med gårdeieren. Her er

det bare markert ved viljen til å ta seg fort til døren når klokken ringer: "Han ringte tre ganger før jeg rakk å åpne, enda jeg gikk så fort jeg kunne. Jeg visste jo ikke at det var ham" (s. 196). Det er betydelig sterkere markert i forspillet til det uventete møtet med Felix ute på gaten:

Vi hadde all trafikken mellom oss, og hverken han eller jeg våget å krysse gaten, det ville da også være dumt å miste livet av glede når jeg hadde holdt ut så lenge uten. Så det eneste jeg kunne gjøre var å rope navnet hans en gang til og vinke med stokken. Det var en stor skuffelse, men en trøst var det jo tross alt at han hadde sett meg og ropt navnet mitt. "Farvel, Felix," ropte jeg og begynte å gå videre. Men da jeg langt om lenge kom fram til neste kryss, stod han plutselig like foran meg, så jeg hadde gått og vært lei meg til ingen nytte. (s. 190)

Den åttende delen, "Oppløpet", står i en liten særstilling. Her er Thomas tilskuer til andre menneskers møte heller enn å være delaktig selv. Det er imidlertid godt mulig å se også denne delen i lys av det overgripende kontaktetableringsprosjektet, i den forstand at det er uttrykk for et ønske om å slippe ut av ensomheten for en stakket stund. I det innledende avsnittet av "Oppløpet" markeres det at denne kontakten gjennom vinduet tjener til å bryte opp monotonien i livet innenfor leilighetens fire vegger:

Når jeg leser eller er opptatt med å løse sjakkproblemer, sitter jeg ofte ved vinduet og ser ut. En kan jo aldri vite om det kan komme til å skje noe som er verd å overvære, selv om det er lite sannsynlig, siste gang var for tre eller fire år siden. Men det kan jo være litt adspredelse i dagligdagse ting også, og utenfor vinduet er det jo i det minste ett eller annet som beveger seg, her inne er det bare jeg selv og urviseren. (s. 199)

Hvordan er så utfallet for Thomas' kontaktsøkningsprosjekt? De fleste møtene går heller dårlig, og prosjektet mislykkes, men i noen få av møtene lykkes det. I denne forbindelse er det relevant å spørre om det er noen sammenheng mellom personenes slektsmessige nærhet/fjernhet til

Thomas, og møtenes utfall. Er det likheter i Thomas' forhold til personene han oppnår best kontakt med, og omvendt; har personene i møtene med dårligst utfall noe til felles? La oss se litt nærmere på utfallet av episodene.

Thomas møter tre nære familiemedlemmer; broren, sønnen Carl og datteren Maria. I alle disse tilfellene mislykkes prosjektet. Broren og Thomas kjemper en verbal kamp, og Thomas forlater ham før broren får sagt alt han vil si. Møtet med sønnen Carl er preget av konfrontasjon fra første stund og ender uten forsoning. Møtet med datteren begynner bra, men det skjærer seg etter hvert.

I møtet med Felix kommer de to i tale om fortidens fellesskap, om alderdom og ensomhet. Møtet ender dårlig, de to gamle kollegene er ikke på bølgelengde. Også forsøket på å få folk i tale på kafe og hos barberen går dårlig: Thomas får overhodet ingen form for kontakt med noen av menneskene rundt seg på de to stedene.

Møtene med de to utenforstående Fru M. og den nye gårdeieren har diametralt motsatte utfall. Gårdeieren er både selvutleverende og invaderende, han er selvopptatt, kapitalistisk og religiøs. I Thomas F's øyne er han en idiot, han ser ikke og har ingen forståelse for Thomas' behov, spesielt i forbindelse med det ødelagte gelenderet. Møtet ender med at Thomas F blir sint og oppglødd: "Da gikk han. Det var en lettelse (...), og jeg husker jeg sa til meg selv , inni meg selvfølgelig: 'Ikke gi opp, Thomas, ikke gi opp'" (s. 198). Fru M. er derimot både menneskelig, hjelpsom og imøtekommende, men samtidig holder hun en respektfull avstand. Thomas liker henne og setter pris på humoren hennes, og det er forståelse dem imellom. Fru M. er lydhør og ser Thomas' behov uten at han trenger å si noe: "Til slutt kom hun med en gammel melkevugge hun fant på kjøkkenet, 'i tilfelle De må' som hun uttrykte det" (s. 195). I møtet med gårdeieren får altså Thomas mindre hjelp, forståelse og lydhørhet enn han forventer , mens han i møtet med fru M. får mye mer. Det siste møtet, med den loddselgende gutten Thomas, er preget av at Thomas F spiller ut sine egne behov, og møtet er vellykket for såvidt som den unge loddselgeren ikke stritter imot.

På bakgrunn av de ulike møtenes ulike utfall kan vi trekke en foreløpig konklusjon hva angår Thomas' relasjoner til menneskene han møter. Thomas F er en typisk egenrådig individualist. Det er vanskelig å

se at han selv møter andre med den lydhørheten han selv ønsker å bli møtt med. Trass i at han har som prosjekt å søke kontakt, er han nådeløs og langt på veg fordømmende og respektløs i sin innstilling til andre. Slik fører kontaktsøkene hans til at ensomheten blir bekreftet og utdypet heller enn avhjulpet.

Det synes også som at de personene som står Thomas F nærmest familiemessig er blant dem som står ham fjernest rent menneskelig. Iallfall hjelper det ikke på kontakten at de er i slekt med ham, han blir heller skjerpet i sin nådeløshet overfor dem. Dette kan vi kanskje lese som en skuffelse over at hans nærmeste i så liten grad lever opp til hans idealer og prioriteringer: "Men hvorfor har jeg fått sånne barn. Hvorfor." (s. 194)

Thomas F's verdihierarki

Thomas Fs verdisyn og prioriteringer får vi innsyn i via prosjektet i rammefortellingen. Dette er et reflekterende prosjekt der han nærmest har tilværelsen selv som studieobjekt. Innstillingen hans til dette studieobjektet er preget av at han holder fornuft og rasjonalitet opp som alle tings målestokk. Han sikter mot å avdekke det han i en annen sammenheng kaller "lovmessigheten i tilværelsen" (s. 188). Troen på fornuften er hos Thomas F på den ene siden en tillit til hvordan verden er ordnet: "... alt har sin innebygde logikk" (s. 194). Det gjelder bare å avdekke denne logikken. På den andre siden fungerer fornuftstroen som et krav til medmenneskene, og som grunnlag for å felle en hard dom over dem som selv ikke har valgt fornuften som grunnlag for sin livsholdning.

Den rasjonalistiske grunnholdningen er hos Thomas F knyttet til positive verdier som likhet og frihet og menneskeverd. Men disse verdiene har liten sjanse i en verden hvor så få slutter opp om fornuften. Denne innsikten fører til en nesten altomfattende pessimisme på sivilisasjonens vegne hos Thomas F.

Verden er full av ufornuft og forvirring, ufriheten har dype røtter, håpet om frihet og likeverd forsvinner, overmakten er for stor, det ser slik ut. Vi må være glad vi har det så godt som vi har det, sier folk, de fleste har det verre. Og så tar de en pille mot søvnløshet. Eller mot depresjon. Eller mot livet. (s. 202)

I Thomas F's betoning av verdier som likhet og frihet ligger det ansatser til en politisk og ideologisk tenking, men vi får aldri helt tak i den ideologiske profilen hans. I praksis er den gamle gubben mer opptatt av å utkjempe sine små slag mot de som tenker feil enn å formulere et helhetssyn. Innsatsen er rettet mot alt som på fornuftens grunn kan betraktes som utslag av illusjoner og falske forhåpninger.

Dette gjelder ikke minst synet på og møtet med døden. Thomas F forsvarer aktiv dødshjelp. Han kritiserer enhver forlengelse av dødsleiet der hvor det ikke lenger finnes håp, der hvor mennesket blir tvunget til å holde ut med sine smerter unødvendig lenge. Alt som har med føleri og sentimentalitet å gjøre avskrives på samme grunnlag. Religiøse følelser og holdninger er kanskje det han har mest motvilje mot. En religiøs livsinnstilling er uforenlig med tillit til fornuften. Og han er ikke opptatt av å skille mellom ulike typer religiøse anskuelser. Religiøs humanisme, sekter som oppsøker folk på døren, alternativ nyreligiøs livsstil – alt støtes bort og avvises som varianter av det samme: irrasjonalitet, sentimentalitet, dumskap.

Noe av problemet Thomas F har med disse menneskene som er overgitt til det irrasjonelle, er den i hans øyne ubeherskede måten de oppfører og henvender seg på. Datteren, sønnen og gårdeieren bruser ut med sine anliggender. Thomas F på sin side verdsetter mer distanserte henvendelser preget av høflighet, humor, ironi. Dette ser vi tydelig i møtet med fru M. Det virker som at han klarer å kommunisere uten større problemer så lenge kommunikasjonen har nedfelt i seg de nødvendige avstandsmarkørene.

Sjakkspillet kan leses som det symbolske uttrykket for fornuftstroen til Thomas F. Sjakkspillet er en regelstyrt virksomhet der hver brikke har sin veldefinerte plass, og der alle mulige trekk i spillet er definert av spilllets regler. Det kan synes som om det i novellen peker utover seg selv som spill, og indikerer en ønsket kommunikasjonsstrategi for han: Dets regelstyrte orden viser en vei ut av mellommenneskelig forvirring og uklarhet.

Dette ønsket om regelmessighet i menneskelig oppførsel kommer mest markert til uttrykk i den åttende delen, "Oppløpet". Dette er den eneste delen hvor Thomas F ikke selv er deltaker i hendelsesforløpet:

Han observerer det hele fra sitt vindu. Utgangspunktet er en gal mann som løper sikksakk gjennom gaten og roper "Jesus er kommet, jeg er kommet". Ifølge Thomas F får dette religiøse vanviddet en like irrasjonell respons. Mengden av mennesker som opptrinnet har trukket til seg reagerer med raseri, en kaster en blomsterkrukke etter ham, og en annen skriker: "Jeg tror De er splitter pine gal, mann!"

Thomas snapper også opp ordet "blasfemi", og konkluderer med at mengden reagerer med religiøs indignasjon på den gale mannen. Thomas' reaksjon er at han heller burde sagt "noe fornuftig", som for eksempel "Legevakten", da hadde det vært et visst grunnlag for kontakt mellom han selv og den indignerte. Men istedenfor for en rasjonell løsning blir Thomas vitne til hvordan vold avler mer vold. Den gale mannen blir angrepet og slått ned av en illsint beboer. Noen av de andre svarer så med å rette raseriet mot overfallsmannen, som blir det neste voldsofferet. Til slutt ender det med at flere av tilskuerne begynner å slåss seg imellom, og alle ser ut til å ha glemt hvorfor det hele begynte. For Thomas F er dette en resignasjonens dag for hans rasjonelle ideal: "Å, det var en svart dag for fornuften". (s. 202)

Hvor konsekvent er Thomas F?

Askildsen gir oss to ulike innganger til å forstå Thomas F og hans innstilling til tilværelsen; handlingene hans og hans proklamerte oppfatninger. Spørsmålet er om disse to inngangene gir oss samme bilde av den gamle gubben: Hvor konsekvent er han egentlig? Hvor godt samsvar er det mellom liv og lære?

Sporene av inkonsekvens kan vi finne allerede i relasjonen til andre mennesker. Hans nådeløse og til dels fordømmende innstilling gir seg utslag i en aggressivitet som er i konflikt med de rasjonelle idealene (og som han riktignok skjemmes over). Likeledes er det grunn til å spørre hvor dypt overbevisningen om at verden har sin innebygde og rasjonelle orden stikker. Det er i påfallende stor grad unntakene fra det regelmessige hans nedtegnelser er konsentrert om. Spørsmålet er om han ikke på denne måten tilskriver det uregelmessige ved tilværelsen større verdi enn han selv vedgår at det har?

Tydeligst er likevel ambivalensen i synet på og forholdet til erotikken. I hans eksplisitte verdisystem tilhører erotikken – på linje med

agressiviteten og opphisselsen – det irrasjonelle, ufornuften. Nær den motsatte polen i verdisystemet står sjakkmotivet, selve innbegrepet på rasjonalitet og orden. I møtet med broren i den innledende episoden oppstår det en spenning mellom de verdimesige polene sjakk – sex. Thomas F oppsøker broren for å invitere til et parti sjakk, men broren takker nei. I sjakkspillet utvikler det seg så en samtale som har mange av sjakkspilletts karakteristika. Det er tydelig at de konkurrerer om det mest vellykkete verbale trekket, om å få siste ordet, og oppfinnsomheten er stor når de "parerer" hverandre. Med tanke på at de begge er forfattere, men med ulik skrivestil, er det ikke rart at de begge føler de har noe å bevise overfor hverandre. Det er da også verdien av deres respektive skrivepraksiser de til slutt strides om. Høydepunktet i denne duellen er kanskje (litt overraskende) brorens svar på Thomas Fs grusomme salve der han impliserer at broren bidrar til å holde liv i dumskapen til folk gjennom sine altfor lange og altfor mange romaner. Svaret viser at broren neppe er så dum som Thomas F vil ha det til: "Det var mange ord til liten nytte. Men jeg skal gjøre det jeg kan ut av dem, jeg skal bruke dem, jeg skal legge dem i munnen på en ignorant" (s. 186-87).

Den verbale kampen forskyver seg imidlertid fra å stå i sjakkspilletts tegn til å stå i erotikkens og seksualitetens tegn. Begge blir opphisset etterhvert som samtalen utvikler seg, og i samtals etterspill har seksualiteten helt overtatt som verdipol. "Han døde forresten samme dag," skriver Thomas F og assosierer brorens opphisselse og død med samleie: "Når jeg husker tilbake på hvor opphisset han var, kan jeg ikke annet enn å tenke på at kineserne har et eget skriftegn for det å dø av utmattelse under samleie" (s. 187).⁷ Og selv om denne døden i opphisselsens tegn er den seksualfikserte brorens død, distanserer ikke Thomas F seg fra ham. Tvert imot, i en uutgrunnet avslutningsbemerkning understreker fortelleren de nære båndene mellom seg selv og broren, og synes å implisere seg selv både i brorens opphisselse (les: samleie) og død: "Vi var jo tross alt brødre" (s. 187).

En liknende opplevelse av å være implisert i det erotiske finner vi i

⁷ Indirekte knyttes imidlertid forbindelsen her tilbake til sjakkmotivet: Det var nettopp redselen for å dø av opphisselsen etter spillet som var brorens begrunnelse for ikke å ville spille sjakk med Thomas F.

oppløpsscenen, der Thomas F bivåner to fluer som parrer seg. Han konstaterer at han ikke tenner på det, slik han ville gjort i yngre dager. Interessen for de to fluene er imidlertid av en slik art at de yngre dagene ikke synes like fjerne som Thomas F selv synes å indikere: Fascinasjonen ved det seksuelle er iallfall intakt.

Hva er livet verd?

Hvilken verdi livet selv har er etter vårt syn hovedtemaet i novellen. Utpekingen av livets verdi som hovedtema kan kanskje virke pussig tatt i betraktning at teksten på motivplanet, iallfall, i stor grad dreier seg om døden. Allerede i første avsnitt markeres dette motivet gjennom brorens død, og som nevnt innledningsvis er et av de sammenhengsskapende elementene i teksten nettopp Thomas Fs gradvise framrykking mot egen død. Denne handlingslinjen blir understøttet av at Thomas Fs tanker stadig sirkler omkring døden. Tanken på egen død er langt på veg horisonten for måten han erfarer livet på.

Thomas erfarer denne siste fasen av livet som et liv på overtid. Et stykke på veg forklares dette innenfor novellen selv som et resultat av samfunnsutviklingen. Folk dør ikke lenger i rett tid: "Verden er ikke som den var. Nå tar det for eksempel lenger tid å leve" (s. 185). Men dette genererer et eksistensielt problem: Øket livslengde er forbundet med tap av livsmening. Den altfor lange og langsomme framrykkingen mot døden innebærer at døden et stykke på veg rykker inn i og begynner å delta i livet ettersom livet tappes for – nettopp liv. Det er et ironisk samspill mellom livsholdning og skjebne her: Livet kan liksom ikke helt gjøre seg ferdig med en som selv bare ønsker å bli ferdig med det.

Dette trekket ved Thomas Fs tilværelse blir tydeligere dersom vi ser broren som hans kontrastfigur. Broren lever helhjertet og nekter å tenke på døden (en holdning Thomas F klart forakter). Han dør brått, dvs. liv og død er skarpt adskilte hos ham.

Når Thomas Fs opptatthet av døden likevel ikke får være bestemmende for temaet i teksten, er det ikke minst fordi hans dragning mot døden motsies av de sterke livsbekreftende sidene ved ham. Denne ambivalensen i livsholdning kommer eksplisitt til uttrykk i fru M.s kommentar om sin egen far: "Han snakket stadig nedsettende om livet, men jeg vet ingen som strittet mer imot å oppgi det" (s. 196). Fru M. gjør

dette poenget gyldig for Thomas F også: "De er vel sånn også" (s. 196), og selv om det ikke sies eksplisitt, er det liten tvil om at Thomas F godtar denne vurderingen.

Hvordan kommer disse livsbekreftende impulsene til uttrykk i Thomas F? Som nevnt tidligere er han svært forbeholden i sin deltakelse i livet. Kontroll, rasjonalitet og beherskelse av livsimpulser står høyt i kurs. Samtidig er det klart at avvisningen av det erotiske ikke er total. I tillegg til den tidligere nevnte fascinasjonen ved det erotiske, er det i novellen en klar forbindelse mellom seksualitet og skriving. Denne sammenhengen kommer ironisk til uttrykk i brorens forfatterskap. Det hører med til hans i Thomas Fs øyne ubeherskede holdning og dårlige stil at han skriver eksplisitt om sex i lange romaner. Men forbindelsen blir også tydeliggjort i Thomas Fs egne responser og reaksjoner. En dag han kommer ut av leiligheten gir selve tanken på å skrive ham ereksjon:

Det var merkelig å komme ut etter så lang tid, selv om jeg selvfølgelig kjente meg igjen. Dette skal jeg skrive om, tenkte jeg, og plutselig kjente jeg at jeg fikk reisning, midt på fortauet, men det gjorde ikke noe, for jeg hadde dype rommelige bukselommer. (s. 190)

Slik knyttes selve skriveimpulsen til seksuell opphisselse. Denne impulsen bør sannsynligvis være styrende for hvordan vi tolker selve den fortellesituasjonen og skrivehandlingen som nedtegnelsene er et resultat av. Som nevnt tidligere har vi å gjøre med flere innskutte fortelletidspunkt, og skrivingen av nedtegnelsene deltar i den sentrale handlingslinjen som nedtegnelsene beretter om, framrykningen mot døden. Med bakgrunn i koblingen mellom seksualitet og skriving kan vi betrakte fortellehandlingene som (om enn svakt) erotisk ladete og dermed livsbekreftende handlinger: De hører med til Thomas Fs motstand mot å gi opp livet. Slik motsier denne handlingen hans tendens til å rakke ned på livet i tekstene som disse fortellehandlingene genererer.

Dersom vi knytter skrivehandlingene til tema i nedtegnelsene på denne måten, får vi en særskilt grunn til å undersøke tekstens stil. Den vil kunne være kilde til informasjon om tekstens holdning til sitt emne, livets verdi, for såvidt som vi i stilen bør kunne spore fortellerens (og

dermed hovedaktørens) forvaltning av livsimpulsen i skrift.

En slik undersøkelse av stilen blir oppmuntret av det faktum at Thomas F selv tilkjennegir noe vi trolig kan betrakte som hans estetiske ideal. Idealet er ordknapphet. Det er nemlig slik at "Det er altfor mange ord i omløp i verden, den som sier for mye har ikke sine ord i behold" (s. 194). Dersom vi gjør rett i å betrakte dette som et estetisk eller stilmessig ideal, er det hos Thomas F utvilsomt knyttet til den generelle strategien om å beherske og kontrollere livsimpulsene. Spørsmålet vi kan stille teksten er dette: Lever nedtegnelsene til Thomas F opp til dette stilidealet?

I noen henseender er det utvilsomt rett å karakterisere nedtegnelsene som ordknapp. For det første er det tale om en liten tekstmasse, et lite tekstvolum. Men dette alene er ikke et tilstrekkelig kriterium på ordknapphet: Selv få ord kan være altfor mange dersom anledningen er ubetydelig nok. Omvendt kan en lang tekst innfri Thomas Fs ideal: Det er neppe grunn til å benekte at islendingesagaene er skrevet i en ordknapp stil, selv om mange av dem er relativt lange. Så vi trenger mer spesifiserte kriterier for ordknapp stil for å kunne felle noen dom om Thomas Fs nedtegnelser.

Ett kriterium vi kan anvende gjelder relasjonen mellom handlingselementer og tekstmengde som går med til å framstille dem. Ufra dette kriteriet må vi si at Thomas Fs nedtegnelser iallfall ikke er ordrike. Det som skjer på handlingsplanet framstilles i et relativt høyt tempo. Dette skyldes ikke at han ikke er opptatt av detaljer i framstillingen av hendelsene, men at han velger ut noen detaljer han konsentrerer seg om. Legger vi til grunn innslagene av språklig ornamentikk i form av troper og figurer, blir konklusjonen den samme: Stilen lever opp til fortelleren Thomas Fs idealer. Han holder seg riktignok med noen få vesentlige metaforer, og som HB-W påpeker, er det en tiltakende tendens til symbolladning i løpet av teksten. Men denne tendensen til språklig elaborering er ikke sterkere enn at Thomas F har sine ord i behold når han hevder sitt stilideal om hva som kreves av den som vil ha sine ord i behold.

Imidlertid består teksten av mer enn handlingsforløp som er likefram framstilt. Det nedtegnelsene vinner i knapphet her, taper de åpenbart i framstillingens reflekterende assosiasjoner og digresjoner. På

refleksjonsplanet er diskursen preget av gjentakelse og redundans heller enn av økonomisk framstillingsform. Særlig gjelder dette refleksjonene omkring tiden som (ikke) går, og insisteringen på at illusjonsløshet dog er det beste: "At en aldri kan slutte å håpe, så mange skuffelser en ville spart seg" (s. 192), "...at en aldri blir gammel nok til å kvitte seg med illusjonene" (s. 193). Mange av disse refleksjonene er temmelig upresise og grandiose utsagn, og noen av dem er tomme tautologier med liten eller ingen informasjonsverdi: "Og det som er tomt er tomt" (s. 187), "...en lærer så lenge en lever, hva det nå skal være godt for, like før en skal dø" (s. 192).

Går vi nærmere inn på setningene, finner vi at det heller ikke der er mye språklig minimalisme å spore. I viktige sekvenser er det som om setningene løper løpsk, de tar sine egne veier, og synes styrt av fortellerens trang til å la ordene strømme. Utsagnet som oppskatter ordknappheten avslutter faktisk en slik liten ordstrøm: "Det hadde jeg ikke noe svar på, hva skulle det ha vært, i stedet vugget jeg bevisst intetsigende på hodet, det er altfor mange ord i omløp i verden, den som sier for mye har ikke sine ord i behold" (s. 194). Et enda mer talende eksempel på dette ordstrømmeriet finner vi i "Oppløpet", hvor det ene innskuddet tar det andre i en lang assosiasjonsrekke, en assosiasjonsrekke som avsluttes med en nokså pompøs konklusjon om verdens tilstand:

Men for tre eller fire år siden så jeg noe merkelig, og det er det siste bemerkelsesverdige jeg har sett, selv om jeg som sagt ikke stiller meg likegyldig til mer hverdagslige utfoldelser, for eksempel mennesker som slåss, som slår og sparker hverandre, eller folk som faller om på fortauet og blir liggende der fordi de er for fulle eller syke til å komme hjem, hvis de da har noe hjem, mange av dem har nok ikke det, det finnes ikke nok hjem i verden. (s. 199)

Heller enn å godta Thomas Fs estetiske ideal som karakteristikk av stilen i hans nedtegnelser, bør vi trolig konkludere i motsatt retning. Langt på veg er Thomas F en riktig pratsom og ordrik gammel gubbe, iallfall i sine nedtegnelser. Men heller enn å se bruddet med egne estetiske idealer i isolasjon, bør vi se det i sammenheng med hans ambivalente holdning til

livet rent generelt. Som brudd med den rasjonelle anskuelsen fungerer pratsomheten livsbekreftende. Dermed bidrar dette trekket ved stilen sterkt til tekstens forvaltning av sitt emne, dens norm.

Hvor klok er Thomas F?

Thomas Fs tilsynelatende avvisning av livets verdi er knyttet til hans rasjonalistiske livsholdning. Thomas synes styrt av mer motstridende krefter enn han vil anerkjenne. Vi som lesere ser at den nådeløse holdningen han har til sine medmennesker virker ensomhetsskapende. Vi stusser over Thomas' oppførsel. Han oppsøker steder med mennesker, og forventer og ønsker kontakt; han har kontaktsøkning som prosjekt, men i samvær med andre skyver han dem raskt og effektivt fra seg. Verdsettingen av fru M.s sosiale intelligens taler for at Thomas også er mer omsorgssøkende enn han vil innrømme.

Under Thomas Fs rasjonalistiske livsholdning faller også som tidligere nevnt en anti-religiøs innstilling. Denne holdningens uttrykk avslører en annen inkonsekvens hos Thomas: Hans egen anti-religiøsitet får nærmest religiøs karakter. I sin hensynsløse avvisning av andres syn og livsholdninger er han like lukket om sitt prosjekt som religionene han kritiserer. Thomas F tar videre et religiøst bilde, det bibelske kunnskapens tre, og plasserer det inn i sin framheving av fornuften: "Når skal det komme en ny slekt som forstår betydningen av likhet, en slekt av gartnere og forstmenn, som kan felle de store trærne som skygger for alle de mindre, og som kan fjerne villskuddene fra kunnskapens tre" (s. 202). Thomas synes altså å ville frelse oss fra frelsen, kampen mot religionen får selv et religiøst aspekt. Han er en fornuftsfundamentalist, og som enhver form for fundamentalisme tåler heller ikke denne motsigelser eller justeringer.

Som nevnt innledningsvis er framrykningen mot døden på nåtidsplanet det viktigste sammenhengsskapende elementet i novellen. Denne framrykningen mot døden setter samtidig verdisystemet til Thomas F i bevegelse: Vi kan avlese en fallkurve i forvaltningen av det. I den siste delen, "Thomas", kollapser mye av Thomas Fs etablerte livsholdning. Han besvimer over sjakkbrettet og sjakkbrikkene velter, et symbol på at rasjonalismen slår sprekker. Når gutten Thomas kommer, forfaller den gamle Thomas til sentimentalitet. Han ser den vilkårlig

besøkende loddselgeren som et mulig oldebarn, kanskje i et anfall av behov for slektens videreføring. Slik tilkjenne gir denne antireligiøse antimetafysikeren at ønsket om en fortsettelse av ham selv etter døden ikke er ham fremmed. Han vil gi loddselgeren Thomas en utskåret ugle, som et minne om ham selv. Dette står i kontrast til hans tidligere avvisning av sønnen Carls ønske om et sjal, som et minne om moren. Da kona til Thomas F døde, kvittet han seg uten føleri med alle hennes eiendeler. Ugla han gir den unge gutten symboliserer visdom, som for Thomas F er ensbetydende med rasjonalitet. Med ugla kommuniserer han derfor på ett plan sin erklærte verdensanskuelse og selvforståelse, og også sin ensomhet (i en verden av irrasjonalitet og ufornuft), til sin tenkte etterkommer. Men denne kommunikasjonen gis en ironisk vending ved at Thomas F prøver å videreføre denne livsholdningen med en handling som etter de standardene han selv forfekter må betraktes som irrasjonell. Det er liten tvil om at han på ett plan er seg bevisst normbruddet i dette møtet med loddselgeren Thomas: "Jeg vet, jeg vet, men jeg var ikke helt meg selv" (s. 206).

Spørsmålet er om Thomas F noensinne har vært "helt seg selv", i betydningen helt i samsvar med seg selv og sine oppfatninger. Kanskje teksten som helhet bør leses som en demaskering av den livsholdningen Thomas F forsøker å manifestere gjennom sine nedtegnelser. Trangen til å leve, og til å leve videre, setter seg igjennom også hos den som insisterer på å være ferdig med livet. Hvis denne tolkningen har noe for seg, spørs det om ikke novellen gir oss grunn til å sette spørsmålstejn ved det overleverte bildet av Askildsen som en gjennomført desillusjonert forfatter. Og for å trekke denne konklusjonen trenger vi ikke identifisere forfatteren med novellens forteller og hovedperson. Dersom vi som HB-W ønsker å foreta en slik identifikasjon, og å forutsette at Thomas F ikke bare taler *for* Askildsen, men også *som* ham, får vi grunn til å sette spørsmålstejn ved enda et trekk ved det overleverte bildet av Askildsen. Han er av utallige kritikere beskrevet som en minimalistisk forfatter som økonomiserer med språket. Kanskje en nøyere undersøkelse av større deler av Askildsens forfatterskap kan vise at også han har tendenser til pratsomhet og ordstrømmeri, som Thomas F?

